

دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

دانشکده علوم سیاسی، اجتماعی و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: دانش اجتماعی مسلمین

عنوان

بررسی نظریه‌ی انقلاب امام خمینی و دلالت‌های آن در سیاست‌گذاری فرهنگی

استاد راهنما:

حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر مریجی

استاد مشاور:

دکتر هاشمیان

نگارش:

مجتبی نامخواه

دی 1392

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

دانشکده علوم سیاسی، اجتماعی و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: دانش اجتماعی مسلمین

عنوان

بررسی نظریه‌ی انقلاب امام خمینی و دلالت‌های آن در سیاست‌گذاری فرهنگی

استاد راهنما:

حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر مریجی

استاد مشاور:

دکتر هاشمیان

نگارش:

مجتبی نامخواه

دی 1392

تقدیم به نظریه پرداز اسلام ناب-اسلام آمریکایی
فریادگر اسلام ناب در برابر اسلام تحجر و تجدد
روح الهی عصر ما؛ امام روح الله خمینی

سپاس بی کران از خداوند متعال،
که برای مایوس نشدن انسان معاصر از روح الله، امام روح الله را به ما هدیه داد.
تقدیر از معلمانی که با خون یا قلم خود،
ایده‌ی بازخوانی «صحیفه» و متن اندیشه‌های امام خمینی را پیش کشیدند.
تقدیر از اساتید گرامی حجج الاسلام والمسلمین آقایان پارسانیا، مریجی و هاشمیان،
که راهنمایانم در تدوین این اثر بودند.
تقدیر از پدر و مادرم
که دعاهایشان بدرقه‌ی راهم در مسیر فهم امام خمینی بوده و هست
و
سپاس از همسرم
که بی‌تابی‌های گاه و بی‌گاهم در محضر صحیفه‌ی امام را نه فقط تاب می‌آورد، که باز می‌تاباند و می‌افزود.

چکیده:

تصویر که امام خمینی از انقلاب اسلامی دست می‌دهند، آن قدرها متمایز و خلاف‌آمدعات هست، که باوجود بحث و گفتگوهای فراوان پیرامون امام خمینی و اندیشه‌های ایشان، نادیده گرفته شود و یا حداکثر تلاش شود به برخی نظریه‌های رایج همچون ماکس وبر به تأویل برده و تقلیل داده شود. مسئله‌ای که این تحقیق با روشی توصیفی تحلیلی از آراء و اندیشه‌های امام خمینی در پی آن است، صورت‌بندی همین درک متمایز است. این تصویر مانند بسیاری از نظریات انقلاب گرچه با تأکید بر یک مورد مشخص ارائه می‌شود اما استدلال‌های روشنی را نیز درباره‌ی یک انقلاب اجتماعی پیش می‌کشد. تحلیل امام خمینی از انقلاب با نظریه‌های جامعه‌شناسی انقلاب تمایزات بنیادینی دارد. نظریه انقلاب امام بر خلاف دیگر نظریه‌ها، انقلاب اجتماعی را محصول دیگر تحولات اجتماعی نمی‌داند و آن را بر اساس یک انقلاب انسانی، درونی و باطنی تحلیل می‌کنند. تفاوت دیگر این که نظریه انقلاب امام موضعی محافظه‌کارانه ندارد؛ امام خمینی در پاسخ‌هایی که به پرسش از چیستی، چگونگی و پیامدهای انقلاب می‌دهند، در پی بازتولید انقلاب هستند. یکی از نمودهای این بازتولید آن جاست که امام خمینی فهمی که از انقلاب دارند را در نظام پس از آن مبنای سیاست‌گذاری‌ها قرار می‌دهند.

بر این اساس می‌توانیم بر اساس دیدگاه امام خمینی، انقلاب اسلامی را در چهار مرحله و مفهوم دنبال کنیم. اولین مرحله ارائه درکی ناب اما مهجور از آموزه‌های اسلام است. ارائه‌ی اسلام انقلابی به انقلابی انسانی و درونی در جامعه ایرانی منجر می‌شود. از دل این انقلاب درونی که به یاری دست غیب و مقلب القلوبی خداوند متعال انجام شده انسان جدیدی خلق می‌شود: انسان انقلابی که انقلاب اسلامی محصول کنش جمعی همین انسان انقلابی است. پس از انقلاب است که اسلام انقلابی راه خود را به عرصه‌ی سیاست‌گذاری‌های فرهنگی باز می‌کند و تجربه‌ی متمایز نهادهای انقلاب اسلامی بر اساس کنش‌های متمایز انسان انقلابی به وجود می‌آیند.

کلمات کلیدی:

امام خمینی(ره)، نظریه انقلاب، اسلام انقلابی، انقلاب انسانی، انسان انقلابی، انقلاب اسلامی، سیاست-گذاری، سیاست‌گذاری فرهنگی.

فهرست

5	چکیده:
6	فهرست
13	فهرست نگاره ها
15	فصل اول:
16	1. کلیات
16	1.1. بیان مسأله :
18	نگاره ی 1-1: مسئله تحقیق در قسمت سیاستگذاری
19	1.2. سوال اصلی :
19	1.3. سؤالات فرعی
19	1.4. اهمیت و فایده ی تحقیق
19	1.5. ضرورت تحقیق
20	1.6. پیشینه تحقیق :
21	1.7. روش تجزیه و تحلیل
21	1.8. سازماندهی پژوهش
23	2. چارچوب مفهومی
23	2.1. نظریه
24	2.2. انقلاب
25	2.3. امام خمینی

2.4. سیاست گذاری.....سیاست گذاری 30.....

2.5. فرهنگ.....فرهنگ 30.....

نگاره 1-2: چارچوب های فهم فرهنگ..... 33.....

2.6. سیاستگذاری فرهنگی.....سیاستگذاری فرهنگی 33.....

نگاره: 1-3: مفاهیم اصلی تحقیق..... 34.....

Error! Bookmark not defined. فصل دوم:

2.1. خط مشی گذاری در پرتو تطورات تاریخی و تحولات معرفتی ... **Error! Bookmark not defined.**

2.2. چیستی و مدل های خط مشی گذاری **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 1-2: مقایسه ی الگوهای چهارگانه **Error! Bookmark not defined.**

2.3. فرایند خط مشی گذاری..... **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 2-2: چرخه خط مشی گذاری عمومی از دیدگاه هاوالت و رامش . **Error! Bookmark not defined.**

2.4. ارزیابی خط مشی..... **Error! Bookmark not defined.**

2.5. مروری کلی بر نظریات جامعه شناسی انقلاب .. **Error! Bookmark not defined.**

2.6. روششناسی بنیادین نظریات جامعه شناسی انقلاب..... **Error! Bookmark not defined.**

الف) زمینه های وجودی..... **Error! Bookmark not defined.**

ب) مبانی معرفتی:..... **Error! Bookmark not defined.**

1- مبادی هستی شناختی..... **Error! Bookmark not defined.**

- 2- مبادی انسان شناختی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3- مبادی معرفت شناختی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2.7. تفاوت بنیادین نظریه انقلاب امام خمینی با نظریات انقلاب..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2.8. نظریات انقلاب و انقلاب اسلامی..... **Error! Bookmark not defined.**
- الف) دستاوردهای مفهومی انقلاب اسلامی برای مطالعات انقلاب..... **Error! Bookmark not defined.**
- ب) دستاوردهای روشی انقلاب اسلامی برای مطالعات انقلاب **Error! Bookmark not defined.**
- 2.9. نقد و بررسی تلاش برای فهم بومیتر از انقلاب اسلامی در ایران **Error! Bookmark not defined.**
- فصل سوم:..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1.1. درآمدی بر سازه ی نظری امام خمینی در تحلیل انقلاب اسلامی.. **Error! Bookmark not defined.**
- نگاره 3-1: طرح واره مراحل انقلاب در نظریه انقلاب امام خمینی (ره) .. **Error! Bookmark not defined.**
- 1.2. اسلام انقلابی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1.2.1. مقدمه..... **Error! Bookmark not defined.**
- نگاره 3-2: تقابل اسلام ناب اسلام -آمریکایی در اندیشه امام خمینی **Error! Bookmark not defined.**
- نگاره 3-3: تشریح تقابل اسلام ناب اسلام امریکایی در مدرسه ی انقلاب ... **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-4: تشریح تقابل اسلام ناب امریکایی در انقلاب اسلامی **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-5: اسلام آمریکایی در ادبیات امام خمینی (ره) **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-6: اسلام آمریکایی در ادبیات امام خمینی (ره) **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-8: اسلام ناب- اسلام آمریکایی در ادبیات آیت الله خامنه ای **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-7: فراوانی کاربرد ادبیات اسلام ناب- اسلام آمریکایی بر اساس زمان در آثار امام خمینی (ره)

..... **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-11: شرح استاد مطهری از ماهیت ماهیت اسلام ناب- انقلاب اسلامی ... **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-12: گرایش های اسلام آمریکایی و ماهیت آن ها ... **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-13: طرح واره های ابعاد اسلام ناب و درگیری های آن .. **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-14: منظومه ی آرمانهای انقلاب اسلامی پیرامون سه گانه ی ماهیت آن ... **Error! Bookmark not defined.**

1.3 انقلاب انسانی **Error! Bookmark not defined.**

1.3.1. روششناسی امام خمینی در طرح مفهوم انقلاب انسانی **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 3-15: روشهای امام خمینی در تشریح مفهوم «انقلاب انسانی» **Error! Bookmark not defined.**

1.3.2. چیستی انقلاب انسانی **Error! Bookmark not defined.**

1.3.3. انقلاب انسانی و جامعه و تاریخ **Error! Bookmark not defined.**

1.3.3.1. انقلاب انسانی و وضع موجود جامعه **Error! Bookmark not defined.**

- 1.3.3.2. گستره‌ی اجتماعی انقلاب انسانی **Error! Bookmark not defined.**
- 1.3.3.3. نسبت انقلاب انسانی با انقلاب اجتماعی .. **Error! Bookmark not defined.**
- 1.3.3.4. زمان وقوع انقلاب انسانی **Error! Bookmark not defined.**
- 1.3.3.5. فرازمان وقوع انقلاب انسانی **Error! Bookmark not defined.**
- 1.3.3.6. انقلاب انسانی و جهش فراتاریخی **Error! Bookmark not defined.**
- 1.4. انسان انقلابی **Error! Bookmark not defined.**
- نگاره 3-16: «تحول از»؛ وضعیت پیش از انقلاب انسانی **Error! Bookmark not defined.**
- نگاره 3-17: مؤلفه‌های انسان انقلابی **Error! Bookmark not defined.**
- 1.5. انقلاب اسلامی **Error! Bookmark not defined.**
- 1.6. جمع بندی: صورت‌بندی نظریه انقلاب امام خمینی و بازسازی سازه‌ی نظری **Error!**
- Bookmark not defined.**
- فصل چهارم: **Error! Bookmark not defined.**
- 1.1. فرهنگ از منظر امام خمینی **Error! Bookmark not defined.**
- الف) فهم شکلی از فرهنگ از منظر امام خمینی^(ره) **Error! Bookmark not defined.**
- نگاره 4-1: چارچوبه‌ی شکل فرهنگ از منظر امام خمینی^(ره) **Error! Bookmark not defined.**
- defined.**
- ب) فهم محتوایی از فرهنگ مورد نظر امام خمینی^(ره) .. **Error! Bookmark not defined.**
- نگاره 4-2: وضعیت موجود و مطلوب محتوای فرهنگ از منظر امام خمینی **Error! Bookmark not defined.**
- not defined.**
- ج) جمع بندی: تعریف امام خمینی از فرهنگ **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined. نظریه فرهنگی امام خمینی 6.3

Error! Bookmark not defined. اولویت‌های تحول اجتماعی 6.3.1.

Error! Bookmark not defined. اولویت‌های تحول فرهنگی 6.3.2.

Error! Bookmark not defined. 6.3.3. تدریجی یا دفعی بودن تحول فرهنگی

Error! Bookmark not defined. 6.3.4. عاملیت در تحول فرهنگی

Error! Bookmark not defined. 6.3.5. نسبت میان فرهنگ با اقتصاد

Error! Bookmark not defined. 6.3.6. نسبت فرهنگ و سیاست

Error! Bookmark not defined. 6.3.7. حدود و ثغور مداخلت حاکمیت در فرهنگ

Error! Bookmark not defined. 6.3.8. نقش رسانه‌ها

Error! Bookmark not defined. نگاره: دیدگاه‌های امام خمینی در باره مهمترین مسائل محتوایی نظریه فرهنگی
not defined.

Error! Bookmark not defined. الف) دلالت‌های اجتماعی فرهنگ

Error! Bookmark not defined. 1. ثبات اجتماعی:

Error! Bookmark not defined. 2. تغییر اجتماعی

Error! Bookmark not defined. ب) فرد و فرهنگ: توانایی حداکثری، محدودیت حداکثری

Error! Bookmark not defined. 1. اهمیت فرهنگ در ایجاد فضایی برای تحقق برخی کنش‌ها
defined.

Error! Bookmark not defined. 2. اهمیت فرهنگ در ایجاد محدودیت برای تحقق برخی کنش‌ها
defined.

Error! Bookmark not defined. نگاره 3-4: بررسی مضمونی مفاهیم به نظریه فرهنگی در نظریه‌ی انقلاب امام خمینی
Bookmark not defined.

6.1. مفاهیم رهیافت فرهنگی امام خمینی در تحلیل انقلاب و دلالت های آن در سیاستگذاری فرهنگی

Error! Bookmark not defined.

1. مشخصه های کلی سیاستگذاری از منظر امام خمینی **Error! Bookmark not defined.**

1.1. سیاستگذاری در چارچوب امت و امامت **Error! Bookmark not defined.**

1.2. سیاستگذاری مردمی **Error! Bookmark not defined.**

1.3. سیاستگذاری فرهنگی به مثابه سیاستگذاری عمومی **Error! Bookmark not defined.**
defined.

2. مراحل سیاستگذاری از منظر امام خمینی **Error! Bookmark not defined.**

2.1. شکل گیری خط مشی در سیاستگذاری مبتنی بر نظریه انقلاب امام خمینی **Error!**
Bookmark not defined.

نگاره 4-2: مشکلات و نهادهای به وجود آمده در تجربه ی سیاستگذاری انقلاب اسلامی **Error!**
Bookmark not defined.

2.2. اجرای خط مشی سیاستگذاری مبتنی بر نظریه انقلاب امام خمینی **Error! Bookmark**
not defined.

2.3. ارزیابی خط مشی در سیاستگذاری مبتنی بر نظریه انقلاب امام خمینی **Error!**
Bookmark not defined.

2.4. دلالت های نظریه انقلاب امام خمینی در سیاستگذاری فرهنگی **Error! Bookmark not**
defined.

2.4.1. دلالت های مفهوم «اسلام انقلابی» در عرصه سیاستگذاری **Error! Bookmark not defined.**

الف) طرح مفهوم اسلام انقلابی در سیاستگذاری های کلان نظام **Error! Bookmark not**
defined.

1. سیاست داخلی **Error! Bookmark not defined.**

2. سیاست خارجی **Error! Bookmark not defined.**

3. سیاست اقتصادی **Error! Bookmark not defined.**

4. سیاست فرهنگی **Error! Bookmark not defined.**

نگاره 4-3: تشریح اصول سیاست فرهنگی امام خمینی در بیانات آیت الله خامنه‌ای **Error!**

Bookmark not defined.

(ب) طرح مفهوم اسلام انقلابی در سیاستگذاری نهادهای انقلاب اسلامی **Error! Bookmark not defined.**

1. نهادهای اجتماعی **Error! Bookmark not defined.**

2. نهادهای حاکمیتی **Error! Bookmark not defined.**

2.4.2. دلالت‌های مفهوم «انسان انقلابی» در عرصه سیاستگذاری ... **Error! Bookmark not defined.**

1. تعریف نهادهای انقلاب اسلامی **Error! Bookmark not defined.**

2. انسان انقلاب و نهادهای انقلاب **Error! Bookmark not defined.**

جمع بندی فصل چهارم: **Error! Bookmark not defined.**

خاتمه: **Error! Bookmark not defined.**

منابع **Error! Bookmark not defined.**

فهرست نگاره‌ها

- 11 نگاره 1-1: مسئله تحقیق در قسمت سیاست گذاری
- 23 نگاره 1-2: چارچوبه های فهم فرهنگ
- 24 نگاره: 1-3: مفاهیم اصلی تحقیق
- 33 نگاره 1-2: مقایسه ی الگوهای چهار گانه
- 34 نگاره 2-2: چرخه خط مشی گذاری عمومی از دیدگاه هاوالت و رامش
- 61 نگاره 1-3: طرح واره مراحل انقلاب در نظریه انقلاب امام خمینی (ره)
- 70 نگاره 2-3: تقابل اسلام ناب اسلام - آمریکایی در اندیشه امام خمینی
- 70 نگاره 3-3: تشریح تقابل اسلام ناب اسلام امریکایی در مدرسه ی انقلاب
- 72 نگاره 3-4: تشریح تقابل اسلام ناب اسلام امریکایی در انقلاب اسلامی
- 73 نگاره 3-5: اسلام آمریکایی در ادبیات امام خمینی (ره)
- 74 نگاره 3-6: اسلام آمریکایی در ادبیات امام خمینی (ره)
- 75 نگاره 3-7: اسلام ناب- اسلام آمریکایی در ادبیات آیت الله خامنه ای
- 76 نگاره 3-8: فراوانی کاربرد ادبیات اسلامناب- اسلام آمریکایی بر اساس زمان در آثار امام خمینی (ره)
- 77 نگاره 3-9: شرح استاد مطهری از ماهیت ماهیت اسلام ناب- انقلاب اسلامی
- 78 نگاره 3-10: گرایش های اسلام آمریکایی و ماهیت آن ها
- 79 نگاره 3-11: طرح واره ی ابعاد اسلام ناب و درگیری های آن
- 80 نگاره 3-12: منظومه ی آرمان های انقلاب اسلامی پیرامون سه گانه ی ماهیت آن
- 87 نگاره 3-13: روش های امام خمینی در تشریح مفهوم «انقلاب انسانی»
- 105 نگاره 3-14: «تحول از»؛ وضعیت پیش از انقلاب انسانی

- نگاره 3-15: مؤلفه های انسان انقلابی 121
- نگاره 4-1: چارچوبه ی شکل فرهنگ از منظر امام خمینی 157
- نگاره 4-2: وضعیت موجود و مطلوب محتوای فرهنگ از منظر امام خمینی 158
- نگاره 4-3: دیدگاههای امام خمینی در باره مهمترین مسائل محتوایی نظریه فرهنگی 174
- نگاره 4-4: بررسی مضمونی مفاهیم نظریه فرهنگی امام خمینی در نظریه ی انقلاب 181
- نگاره 4-5: مشکلات و نهادهای به وجود آمده در تجربه ی سیاستگذاری انقلاب اسلامی 185
- نگاره 4-6: تشریح اصول سیاست فرهنگی امام خمینی در بیانات آیت الله خامنه ای 198

فصل اول:

کلیات و چارچوب مفهومی

1. کلیات

1.1. بیان مسأله

امام خمینی^(ره) که انقلابی بزرگ را در «جزیره‌ی ثبات»¹ راهبری عملی می‌کنند، چه تعریف و ایستاری نظری درباره‌ی تغییر و تحولات اجتماعی و مشخصاً یک «انقلاب» اجتماعی دارند؟ تعبیر «جزیره‌ی ثبات» گرچه از زبان یک سیاست‌مدار بیرون می‌آید اما به واقع استعاره‌ای است از تبیینی که نظریه‌های تغییرات اجتماعی از شرایط وقت جامعه‌ی ایران دست می‌دادند. در این شرایط است که امام خمینی(ره) با درکی متفاوت از تحول و انقلاب اجتماعی، انقلاب اسلامی را به گونه‌ای پیش می‌برند که نه نظریه‌های علوم اجتماعی، نه سیاست‌مداران و نه دستگاه‌های اطلاعاتی غربی، پیشرفت گام به گام این تحول اجتماعی را فهم و پیش‌بینی نمی‌کنند. و همین زمینه است که فهم دیدگاه متمایز امام خمینی(ره) درباره‌ی انقلاب را واجد اهمیت ساخته است.

شناختی که امام خمینی از انقلاب ارائه می‌دهند، مانند خود انقلاب، در عالمی خارج از عالم همه نظریات مدرن و پست مدرن است. نظریه انقلاب امام، ساحت نظری و تبیین تنوریک رفتار ایشان در فرایند انقلاب

¹. «در جریان همین سفر [کارتز به ایران] بود که کارتز طی نطقی در سر میز شام ایران را جزیره ثبات خواند. [10/1356/1] این اصطلاح علاوه بر آنکه تعارف معمول در چنین موقعیتی به شمار می‌رفت با گزارشهایی که از طرف منابع اطلاعاتی ما درباره اوضاع ایران داده می‌شد تطبیق می‌کرد. ولی بحران ایران که علائم آن به زودی آشکار شد خلاف این نظر را ثابت کرد و کلمات رئیس جمهوری در تهران در طول این بحران مرتباً در گوش ما خوانده می‌شد. [10/10/1356]» (خاطرات دو سفیر، علم، ص 474).

پی‌یر سالینجر، روزنامه‌نگار مشهوری آمریکایی دو سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی در کتاب «آمریکا گروگان را حفظ می‌کند» نوشت:

«دیپلمات‌ها آمریکایی حاضر در آن ضیافت، از سخنرانی کارتز شگفت زده شده بودند. آنها حق داشتند که از گفته‌های او حیرت کنند، زیرا جیمی کارتز، در مبارزات انتخاباتی رییس جمهوری با صراحت به سیاست حقوق بشر، تکیه کرده بود و ایران به دلیل نقض موارد متعدد حقوق بشر به وسیله عفو بین‌الملل محکوم شده بود. بر فرض که رییس جمهوری گزارش عفو بین‌الملل را تایید نمی‌کرد، از گزارش‌های دیپلمات‌های آمریکا، در مورد شکنجه ایرانیان مخالف شاه که به طور معمول رواج داشت، آگاه بود.»

این سخنان کارتز اعتماد به نفس زیادی در سرکوب مخالفان به محمدرضا پهلوی داد. ده سال بعد داریوش همایون وزیر اطلاعات شاه در گفت و گویی که با رادیوی بی‌بی‌سی انجام داد در این باره گفت: «فراموش نکنیم که آن مقاله، [مقاله‌ی موهن روزنامه اطلاعات درباره‌ی امام خمینی] 5-6 روز بعد از دیدار کارتز از تهران بود که منتشر شد. کارتز قوت قلبی به شاه داد که برایش قابل تصور نبود. خیلی از حدود متعارف دیپلماتیک تجاوز کرده بود و شاه احساس کرد که دیگر محلی برای نگرانی نیست و الان وقتش است که به مبارزه‌ای که آیت‌الله خمینی پیش کشیده و شروع کرده، پاسخ بدهد.»

اسلامی است: بدون این که بر سر جزئیات فرآیند انقلاب اجتماعی با جامعه‌شناسی انقلاب وارد مباحثه شود، در کل این نظریات را دور می‌زند. همچنان که الوین تافلر در کتاب خود «جابجایی قدرت»، همین تصویر را درباره‌ی رفتار انقلابی امام خمینی (ره) دست می‌دهد: «کار بزرگ [امام] خمینی این بود که برای اولین بار، یک نفر، غرب را با تمامی محتویاتش نادیده گرفت و به جای این که بنشیند و با ما به صورت جداگانه وارد بحث شود، در کل همه ما را دور زد.² اگر تحلیل‌گران سیاسی انقلاب ایران به رهبری امام (ره) را زنگ خطر در ساخت قدرت جهانی می‌دانند، این صدای زنگ خطر این انقلاب در عرصه نظریه‌های انقلاب هم شنیده شده و کارآمدی کلیت این نظریه‌ها را به چالش کشیده است: «انقلاب ایران به رهبری [امام] خمینی با توسل به ایدئولوژی خود توانسته است هشدار و زنگ خطر را برای نظم حاکم بر جهان و قدرت‌های سیستم بین‌المللی به وجود بیاورد.³»

البته بدیهی است امام خمینی (ره) دیدگاه خود درباره‌ی انقلاب را به زبان یک نظریه‌ی علمی مطرح نکرده‌اند. اما این نظریه از خلال نطق‌ها و سخنرانی، نامه‌ها و پیام‌ها و رفتار عملی ایشان قابل درک و استنباط است. درست همین این تفاوت‌های بنیانی و بیانی است که عمدتاً سبب شده پرسش از ماهیت انقلاب، مستقلاً در ساحت اندیشه‌ی امام مطرح نشود و پاسخ ایشان به مثابه یک نظریه و یک کل منسجم و هماهنگ، کاویده و فهم نگردد. این در حالی است که تحلیل‌های امام از ماهیت انقلاب اسلامی، فراتر از وجود تاریخی انقلاب اسلامی ایران در سال 1357، ماهیت انقلاب اجتماعی را مبتنی بر فلسفه‌ی اجتماعی خاص خود، مد نظر دارند.

مسئله‌ی کلیدی که در این میان دیده نشده این است که آنچه تاکنون از دل بررسی انقلاب اسلامی با نظریات مدرن و پست مدرن بیرون آمده است، اگر بتوانند شناختی از انقلاب اسلامی دست دهند، اما از آنجا که این شناخت‌ها از بستری ذاتاً محافظه‌کار است، به کار تداوم انقلاب نمی‌آید؛ و برای آینده‌ی انقلاب، جز پاره‌ای کلیات، تقریباً هیچ ندارند. این در حالی است که امام خمینی در تمام حوزه‌ها، تداوم و بازتولید انقلاب اسلامی را ذیل نظریه‌ی انقلاب‌شان و بر اساس اصول آن تئوریزه می‌کنند.

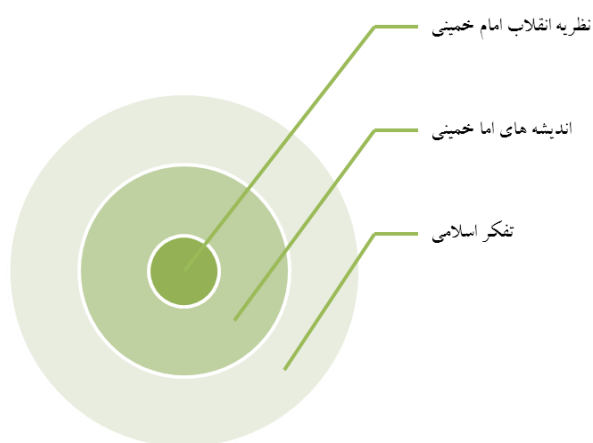
². الوین تافلر، جابجایی قدرت.

³ Robert. w. Cox "Production power And world order. Social forces in the making of history"، Columbia university press. new York. P : 279

این تحقیق در پی آن است با توجه به جایگاه بنیادین و زیربنایی فرهنگ در ماهیت انقلاب از منظر امام خمینی، مسیر تداوم انقلاب در این حوزه را مورد بررسی قرار دهد. و به این پرسش که «امام خمینی چه رویکردی را در سیاست‌گذاری فرهنگی مطرح می‌کنند؟» از منظر نظریه انقلاب ایشان پاسخ دهند.

توضیح آن‌که سیاست‌گذاری به عنوان حوزه‌ای هنجاری از زمین‌های معرفتی مختلفی متأثر می‌شود. یکی از این زمینه‌ها تفکر اسلامی است. در این زمینه اندیشه‌های اسلامی بنیانگذار انقلاب اسلامی در مسائل مختلف فرهنگی و اجتماعی، تأثیرات عمده‌ای در این زمینه دارد. سیاست‌گذاران امور کشور در نظام جمهوری اسلامی به شکل قابل توجهی تلاش خواهند کرد سیاست‌های مورد نظر خود را مبتنی بر اندیشه‌ها بنیانگذار انقلاب طراحی کنند و یا این چنین وانمود نمایند. تحقیق حاضر در پی بازتعریف و بازشناخت آگاهانه‌ی این دلالت‌هاست تا هم به سیاست‌گذاران مربوطه کمک نمایند سیاست‌های خود را بر اساس اندیشه‌های امام خمینی طراحی کنند و هم توانایی بازشناسی سیاست‌های مدعی اما متمایز از این نگره را دست دهد.

بنابر این موضوع این نوشتار تأثیر و دلالت‌های تفکر اسلامی بر خط مشی‌گذاری نیست. همچنین در پی بازکاوی سیاست‌گذاری فرهنگی بر مبنای امام خمینی نیز نمی‌باشد. این تحقیق به طور مشخص در پی بررسی دلالت‌های و تأثیرات بخشی از اندیشه‌ی امام خمینی در سیاست‌گذاری فرهنگی است. بخشی از دیدگاه‌های امام خمینی که تحقیق حاضر مدعی است می‌تواند تحت عنوان نظریه انقلاب امام خمینی صورت‌بندی گردد. نگاره‌ی 1-1 تحدید مسئله‌ی تحقیق در این بخش را نشان می‌دهد.

نگاره‌ی 1-1: مسئله تحقیق در قسمت سیاست‌گذاری

1.2. سوال اصلی :

بنابراین تحقیق حاضر در پی فهم نظریه انقلاب امام خمینی است؟ به این معنا که می‌خواهد براساس تحلیل - های امام خمینی درباره‌ی انقلاب اسلامی ایران دست می‌دهد، درکی که امام خمینی از انقلاب اجتماعی پیش می‌کشد را استنباط و صورت‌بندی نماید. سپس در مقام پرسش از دلالت‌های عینی آن برآمده و تجربه‌ی سیاست‌گذاری‌هایی که بر اساس درک امام خمینی از انقلاب انجام شده را بررسی نماید. به این منظور درکی که بر اساس نظریه انقلاب امام خمینی در سیاست‌گذاری فرهنگی موثر است را نیز می‌توان را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

1.3. سؤالات فرعی

امام خمینی چه درکی از انقلاب دست می‌دهند؟
این نظریه چه تمایز بنیادینی با دیگر نظریه‌های انقلاب دارد؟
چگونه بر اساس این درک از انقلاب اسلامی مبنای سیاست‌گذاری فرهنگی قرار می‌گیرد؟

1.4. اهمیت و فایده‌ی تحقیق

فهم انقلاب اسلامی تنها راه مواجهه صحیح با این پدیده است. طبعاً هرگونه تلاش برای تداوم و بازتولید انقلاب اسلامی چه در اجتماعی و چه در سطح حاکمیتی و چه در سطح سیاست‌گذاری مرهون این بازشناسی - است. این بازشناسی هنگامی صورت روشن‌تری می‌یابد که بر اساس یک درون‌فهمی نسبت به اندیشه‌های بنیان‌گذار این انقلاب دست یابد. مسئله‌ی کلیدی در این میان این است که این شناخت نه تنها نباید در حد کلیات باقی بماند، بلکه می‌باید دقیقاً بر موارد عملی و عینی تأثیر تأکید شود. کاری که این تحقیق درباره‌ی سیاست‌گذاری فرهنگی پی می‌گیرد.

1.5. ضرورت تحقیق

آنچه انجام این تحقیق را ضروری می‌سازند نوع مواجهه‌ای است که تا کنون با اندیشه‌های امام خمینی وجود داشته است. از یک سو تکرارهای خطابی و ملال‌آور در فضاها، رسانه‌ای و از سوی دیگر غیبت ممتد در چارچوبه‌های علمی‌تری از تحلیل و بررسی. اندک مواردی نیز که دیدگاه‌های امام خمینی خصوصاً در بستری از علوم اجتماعی بررسی شده، محققان نه در پی درک نظریه و منطق متمایز امام خمینی، که در پی تأویل و فهم این دیدگاه امام بر اساس پیش‌فرض‌هایی خود هستند و در نهایت با مشاهده‌ی کوچک‌ترین مشابهتی نظریات امام خمینی را به ادبیات و نظریات رایج جامعه‌شناسی ارجاع می‌دهند؛ گویی تنها نظریه‌های موجود

هستند که به مثابه یک واقعیت عینی و «علمی» مطرح هستند و امام خمینی تنها در برخی موارد اشاره‌ی ای به این نظریات داشته است! اما این تحقیق که در رشته‌ی متمایز «دانش اجتماعی مسلمین» انجام می‌شود، تلاش می‌کند دیدگاه‌های امام خمینی را به عنوان بخشی از ذخیره‌ی معرفتی دانشی اساسا متمایز به بحث و بررسی بگذارد. در این چارچوبه است که ضمن توصیف درک متمایز امام خمینی از انقلاب اسلامی، تلاش می‌کند دلالت‌های آن در سیاست‌گذاری فرهنگی را به بحث و بررسی بگذارد. طبعا این بحث و بررسی زمینه‌های کاملاً ضروری و مورد نیازی را در طراحی این سیاست‌ها پیش می‌کشد.

1.6. پیشینه تحقیق :

تحقیق حاضر از اولین پایان نامه‌هایی خواهد بود که در پی نگاهی مستقل به به بخشی از ذخیره‌ی معرفتی دانش اجتماعی مسلمین، یعنی درک امام خمینی از انقلاب است. پیش از این اغلب کارها در پی بازسازی دیدگاه امام بر اساس نظریه‌های جامعه‌شناسی انقلاب و علوم اجتماعی بوده است و تاکنون کمتر شده است که با نگاهی مستقل و جامع‌نگر به کلیه آثار امام، نظریه انقلاب ایشان مورد استنباط قرار بگیرد. یکی از کارهای انجام پذیرفته در این حوزه، پایان‌نامه‌ای که در سال 1374 به راهنمایی دکتر حسین بشیریه به وسیله‌ی بهزاد دوران انجام پذیرفته است. محقق این اثر به صراحت از هدف خود را «تعبیر جامعه‌شناختی» از اندیشه‌های امام خمینی دانسته و تلاش می‌کند نشان دهد چگونه دیدگاه امام خمینی به اندیشه‌ی ماکس وبر در تغییر و انقلاب اجتماعی نزدیک است.

اثر عمده‌ی دیگر مقاله‌ای است که به وسیله‌ی عبدالوهاب فراتی تألیف و در فصلنامه علوم سیاسی به چاپ منتشر شده است. این اثر نیز مانند دیگر آثار مشابه این ویژگی را دارد که با در نظر گرفتن پیش فرض‌هایی در باره وقوع انقلاب، مانند عوامل اجتماعی مختلف، نظر امام را در باره این موارد احصاء و جمع بندی کرده است.

در این میان رجوع به اندیشه‌ی امام خمینی^(ره) برای شناختی مستقل، نظام‌مند و منسجم از نظریه انقلاب ایشان انجام نشده است. گاهی تلاش‌های برای بازسازی وبری آثار امام و تعبیر جامعه‌شناختی آثار ایشان انجام شده است. همچنین کارهایی وجود دارد که در آن اشاراتی به برخی دیدگاه‌های امام خمینی(ره) درباره انقلاب شده است؛ اما به نظر می‌رسد نگاه به آثار امام به عنوان اندیشه‌ی منسجم و نظام‌مند به منظور برداشت نظریه‌ی انقلاب ایشان همچنان مغفول باقی مانده است. گرچه ریشه‌های این وضعیت را می‌توان در سطحی ساختاری و در وضعیت کنونی علوم اجتماعی موجود دید که اساساً نگاه جوامع غیر غربی به خود را جز از منظر و در حاشیه‌ی نگرش مدرن دشوار می‌نماید. بازخوانی و بازسازی آراء و اندیشه‌های امام خمینی(ره) در حاشیه نظریات انقلاب

یا اندیشه‌های ماکس وبر نشانی از این وضعیت است. نوشته‌ی حاضر که از اولین پایان نامه‌ها در رشته‌ی «دانش اجتماعی مسلمین» می‌کوشد ضمن بازخوانی‌ای کلان، کلی نقدگراییانه از بافت علمی موجود در حوزه‌ی نظریات انقلاب، اشاراتی داشته باشد به ظرفیت‌های اندیشه‌ی امام خمینی در طرح نظریه‌ای مستقل در باب انقلاب اجتماعی. طبعاً نظریه انقلاب امام خمینی گرچه ناظر به انقلاب اسلامی ایران است اما امکان پیش کشیدن یک نظریه عام‌تر درباره‌ی کلیت انقلاب و تغییر اجتماعی را خواهد داشت. ضمن این که این تحقیق خواهد کوشید زایایی نظریه انقلاب امام خمینی در طراحی و تبیین تحولات پس از انقلاب - که از مهم‌ترین وجوه تمایز کارکردی این نظریه با غالب نظریات محافظه کار انقلاب در علوم اجتماعی است - را در حوزه‌ی سیاست- گذاری فرهنگی فهم و شرح کند.

اما در مورد تحقیق پیرامون سیاست گذاری فرهنگی مبتنی بر نظریه‌ی انقلاب امام خمینی نیز گرچه تاکنون کاری تحت این عنوان انجام نشده است اما در میان کارهایی نزدیک به این موضوع، کتاب اداره امور فرهنگی کشور (بررسی سیاست‌های تقنینی کشور مبتنی بر وصیت‌نامه امام خمینی) قابل توجه است. این تحقیق که در دفتر مطالعات فرهنگی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی به انجام رسیده است تلاش می‌کند زمینه‌ایی فراهم آورد که حوزه‌ی تقنین فرهنگی را به دیدگاه‌های امام خمینی که در وصیت‌نامه‌ی ایشان وجود دارد، نزدیک سازد. تفاوت این اثر با تحقیق حاضر که در پی تشریح دلالت‌های نظریه انقلاب امام خمینی در حوزه‌ی سیاست گذاری فرهنگی است، به خوبی روشن است.

1.7. روش تجزیه و تحلیل

روشی که در این تحقیق به کار می‌رود تحلیلی توصیفی است که طی آن تلاش می‌شود ابتدا همه‌ی بیانات امام خمینی ناظر به مفهوم مورد بررسی بازخوانی شود؛ سپس بر اساس سنج‌بندی ادبیات و مفاهیم مطرح در این بیانات، طی سازه‌ای نظری، دیدگاه امام خمینی توصیف و صورت‌بندی شود.

1.8. سازمان‌دهی پژوهش

این پژوهش در چهار فصل و یک جمع‌بندی سامان یافته است. در فصل حاضر ابتدا به کلیات تحقیق پرداخته شد. سپس تلاش شده به تعریف و تصویر روشنی از مفاهیم مرتبط با محورهای اصلی تحقیق پرداخته شود و با بررسی چند تعریف، تعریف مبنای تحقیق مشخص شود.

در فصل دوم نظریه‌های و مفاهیم مطرح در دو محور اصلی تحقیق، یعنی نظریه‌های انقلاب و سیاست-گذاری، مورد بررسی قرار گرفته است. تلاش شده تا در این بررسی و بازخوانی‌ها، فراتر نقل و طرح، از یک سو به سیر تطور تاریخی مفاهیم و نظریات توجه شود. از سوی دیگر طرح روشنی از جزئیات و مفاهیم پیرامونی نظریه دست داده شود و هم این که به خصوص در طرح نظریه‌های انقلاب در حد توان تلاش شده با رویکردی نقادانه و معرفت‌شناختی، مبادی این نظریات مورد نقد و بررسی قرار گیرد تا هم زمینه برای طرح نظریه‌ی متمایز امام خمینی درباره‌ی انقلاب فراهم شود و هم زمینه‌های معرفت‌شناختی این تمایز روشن شود. مسئله‌ی دیگری که در طرح نظریات انقلاب مورد نظر بوده توجه به تاثیرات انقلاب اسلامی بر این نظریات است که در دو سطح مفهومی و روشی دنبال شده است.

در فصل سوم با بررسی بیاناتی که امام خمینی در تحلیل انقلاب اسلامی داشته‌اند، تلاش شده تا با دسته‌بندی ادبیات و مفاهیم این بیانات، در سازه‌های مفهومی نظریه‌ی انقلاب امام خمینی استنباط و توصیف شود. سازه‌ای که نهایتاً این تحقیق برای درک تحلیل امام از انقلاب اسلامی دست می‌دهد در چهار مرحله- مفهوم بازسازی می‌شود: اسلام انقلابی؛ انقلاب انسانی؛ انسان انقلابی و انقلاب اسلامی.

فصل چهارم در پی بازشناسی دلالت‌های این نظریه در عرصه‌ی سیاست‌گذاری فرهنگی است. عرصه‌ی سیاست‌گذاری از حوزه‌های هنجاری است که در جوامع مختلف و متأثر ارزش‌ها، هنجارها و نظریه‌های مختلف صورت‌های متفاوتی می‌یابد. درکی که امام خمینی از انقلاب اسلامی ارائه می‌دهند، یکی از زمینه‌های خط-مشی‌گذاری-های پس از انقلاب است که سیاست‌های متمایزی را شکل می‌دهد. این فصل در پی ارائه زمینه‌ای برای شناخت دلالت‌های نظریه انقلاب امام خمینی در این سیاست‌گذاری‌های فرهنگی است.

در این فصل ابتدا تلاش می‌شود درکی از کلیت نظریه فرهنگی امام خمینی ارائه شود. سپس این بررسی با تأکید بر بخشی از نظریه فرهنگی امام خمینی که در تحلیل ایشان از انقلاب اسلامی ادامه می‌یابد. در بخش نظریه انقلاب امام خمینی اشاره شد که ایشان دو مفهوم «اسلام انقلابی» و «انسان انقلابی» را برای تشریح انقلاب دورنی و اجتماعی می‌پروانند. در اینجا بررسی بیشتر نظریه فرهنگی امام خمینی و بیان دلالت‌های اجتماعی این نظریه و همچنین توصیفی که این نظریه از رابطه‌ی فرد و فرهنگ دارد، با تأکید بر این دو مفهوم پیگیری می‌شود. سپس به عنوان مقدمه به بیان کلیاتی در ارتباط با مشخصه‌های سیاست‌گذاری امام خمینی پرداخته می‌شود، و در ادامه دلالت‌های این دو مفهوم در سیاست‌گذاری‌های پس از انقلاب به بحث گذاشته می‌شود.

2. چارچوب مفهومی

«چارچوب مفهومی شامل مجموعه مفاهیم مرتبطی است که بر محورهای اصلی مورد مطالعه تمرکز دارد و آنها را در قالب یک مجموعه منسجم و مرتبط معنایی به هم دیگر پیوند می دهد. در واقع سازه‌ای مفهومی است که بیانگر الگوی مفهومی مورد استفاده در تحقیق است.»⁴

این تحقیق که در پی ارائه‌ی تصویری از سازه‌ی نظریه انقلاب امام خمینی و دلالت‌های این نظریه در سیاست‌گذاری فرهنگی است، لازم است ابتدا درک روشنی از این مفاهیم و تعاریف دست دهد. در فصل دوم که به مرور و بررسی نظریه‌های مطرح در زمینه انقلاب و سیاست‌گذاری است، این مفاهیم اولیه در پرتو آمد و شد نظریات مختلف، مورد بررسی و تشریح بیشتری قرار می گیرند.

2.1. نظریه

تعاریف متعددی از نظریه در علوم اجتماعی ارائه شده است. «نظریه واژه‌ای است که تعریف آن شاید به اندازه «فرهنگ» دشوار باشد»⁵ این نظریات بسته به مبانی مختلفی که در زمینه‌ی فلسفه علام وجود دارد، درک‌های متفاوتی از نظریه دست می دهند.

در یکی از تعاریف درباره‌ی نظریه این چنین آورده شده است:

«مجموعه بهم پیوسته و نظام یافته‌ای ... که بیانگر بخشی از واقعیت باشد تئوری

می نامند.»⁶

تعریف دیگری نظریه را این چنین تصویر می کند:

« با هم نگری جامع قضایای متعدد در قالب یک مجموعه‌ی پیوسته و منطقی که به کمک آن می توان

تعدادی از پدیده‌ها را تبیین کرد. تئوری به صورت مفروض مورد قبول دانشمندان است.»⁷

در تعریف دیگری که به مراد این تحقیق از نظریه‌ی انقلاب امام خمینی قرابت بیشتری دارد «نظریه چیزی بیش از توصیف یا تعمیم فلان یا بهمان چیز مربوط به جهان تجربی است». نظریه یعنی: «ادراکات و الگوهای

⁴. کرم‌اللهی، تمت الله، جزوه کلاسی روش تحقیق، قم، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، بی تا.

⁵. فیلیپ اسمیت، درآمدی بر نظریه فرهنگی، حسن پویان، چاپ دوم، تهران، دفتر پژوهشهای فرهنگی، 1387، ص 18

⁶. فرامرز رفیع پور، کندوکاوها و پنداشته‌ها، چاپ هفدهم، تهران، سهامی انتشار، 1387، ص 93

⁷. هانری مندراس - ژرژ گوریچ، مبانی جامعه شناسی، باقر پرهام، چاپ ششم، تهران، امیر کبیر، 1384، ص 312.

مجرد و دارای ترتیب نظام مندانه است که می‌توانند در بررسی آنچه در واقع در جهان رخ می‌دهد به کار روند.^۸

2.2. انقلاب

انقلاب از جمله تغییرات اجتماعی است که به نسبت ندرت وقوع، بررسی‌های زیادی را در علوم اجتماعی به خود اختصاص داده و نظریات متعددی را بر ساخته است. به علاوه می‌توان به این نظریات، دستگاه‌های پهن دامنه‌ایی را اضافه کرد که درباره جامعه یا تغییرات اجتماعی نظریاتی را می‌پرورانند که منطقی‌تر از نظریات ارائه‌ی درکی متمایز از انقلاب را دارد. بنابراین تعریف انقلاب همچون نظریه، فرهنگ و خط‌مشی‌گذاری، کار چندان راحتی نخواهد بود.

در این میان و از تعاریف انجام شده می‌توان به تعریف جامعه‌شناس تلفیق‌گرا، آنتونی گیدنز اشاره کرد که به نوعی برآیند تعاریف جامعه‌شناسی از انقلاب را این چنین ارائه می‌دهد:

«انقلاب عبارت است از تصرف قدرت دولتی از طریق وسایل خشن به وسیله‌ی رهبران

یک جنبش توده‌ای به منظور استفاده‌ی بعدی از آن برای ایجاد اصلاحات عمده‌ی اجتماعی.»^۹

هانای آرنت در اثر معروف خود تحت عنوان انقلاب، هر چند تعریف مشخص از انقلاب دست نمی‌دهد اما درک متمایزی از ویژگی‌های انقلاب در مفهوم مدرن خود پیش می‌کشد؛ به عنوان نمونه آن‌جا که می‌نویسد:

«مفهوم جدید انقلاب از این تصور جداشدنی نیست که سیر تاریخ ناگهان از نو آغاز می‌-

گردد داستانی سراسر نو که هیچ‌گاه قبلاً گفته یا دانسته نشده است بزودی شروع خواهد شد.

این مفهوم پیش از دو انقلاب بزرگ اواخر سده‌ی هجدهم ناشناخته بود.»^{۱۰}

^۸. فلیپ اسمیت، ص 18.

^۹. محسن نصیری، ایران؛ دیروز، امروز، فردا، دوم، قم، دفتر نشر معارف، 1388، ص 34

^{۱۰}. هانا آرنت، انقلاب، عزت الله فولادوند، چاپ سوم، تهران، انتشارات خوارزمی، آبان ماه 1381، ص 36.

اما در این میان می توان در سپهر اندیشه اجتماعی متفکرین مسلمان معاصر نیز به تعاریف از انقلاب دست یافت که بهتر می توانند مبنای بررسی های تحقیق حاضر باشد. شهید مطهری چنین تعریفی را از انقلاب پیش می - کشد:

«انقلاب عبارت است از طغیان و عصیان مردم یک ناحیه و یا یک سرزمین، علیه نظم حاکم موجود برای ایجا نظمی مطلوب. به بیان دیگر انقلاب از مقوله ی عصیان و طغیان است علیه وضع حاکم، به منظور استقرار وضعی دیگر. به این تربیت معلوم می شود ریشه هر انقلاب دو چیز است، یکی نارضائی و خشم از وضع موجود، و دیگر آرمان یک وضع مطلوب، شناختن یک انقلاب یعنی شناختن عوامل نارائی و شناخت آرمان مردم.»^{۱۱}

در اندیشه ی شهید صدر نیز مفهوم انقلاب به انقلاب اسلامی نزدیک شده و چنین تعریفی می یابد:

«نهضتی سرسختانه و بر مبنای اصول مکتبی معین که با درک دقیق واقعیت های موجود به دنبال تغییر و دگرگونی عمیق و بنیادین در کلیه ابعاد زندگی فردی، اجتماعی و سیاسی و معیارها، اصول و ارزشهای ریشه ای حاکم است.»^{۱۲}

2.3. امام خمینی

شناخت مختصری از امام خمینی و زمینه های فردی و اجتماعی زندگی ایشان می تواند به بازشناسی اندیشه های ایشان کمک کند. بدین منظور در ادامه شناخت نامه ی مختصری پیرامون ایشان می آید. یکی از منابع شناخت امام خمینی شرح حالی است که خود ایشان از زندگی شان دست می دهند. به عنوان نمونه ایشان در سال 1364، فرازهایی از اطلاعات پایه ای زندگی شان را به قلم خودشان می - نویسند. فرازهایی از این زندگی نامه ی خودنوشت حضرت امام خمینی که گویا به درخواست و خطاب به مرحوم سید مرتضی پسندیده برادر بزرگ ترشان نوشته شده به این شرح است:

«به حسب شناسنامه شماره 2744 تولد 1279 شمسی در خمین. اما در واقع 20 جمادی الثانی 1320 هجری قمری، تاریخ قطعی تولد 20 جمادی الثانی مطابق اول مهر 1281 شمسی است.

¹¹. مرتضی مطهری، پیرامون انقلاب اسلامی، نوزدهم، قم، صدر، 1380، ص 29-31.

¹². محمد حسین جمشیدی، اندیشه سیاسی شهید رابع امام سید محمد باقر صدر، چاپ اول، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه، 1377، ص 120

در خمین در مکتبخانه مرحوم ملا ابو القاسم تحصیل شروع و نزد مرحوم آقا شیخ جعفر و مرحوم میرزا محمد (افتخار العلماء) درسهای ابتدایی، سپس در خلال آن نزد مرحوم حاج میرزا محمد مهدی (دایی) مقدمات شروع و نزد مرحوم آقای نجفی خمینی منطق شروع و نزد حضرت عالی^{۱۳} ظاهراً سیوطی^{۱۴} و شرح باب حادی عشر^{۱۵} و منطق و مسلماً در مَطُول^{۱۶} مقداری.

در اراک که سنه 1339 قمری برای تحصیل رفتن نزد مرحوم آقا شیخ محمد علی بروجردی «مَطُول» و نزد مرحوم آقا شیخ محمد گلپایگانی منطق و نزد مرحوم آقا عباس اراکی شرح لمعه؛ پس از هجرت به قم به دنبال هجرت مرحوم آیت الله حاج شیخ عبد الکریم - رحمه الله علیه - ظاهراً هجرت ایشان رجب 1340 قمری بود، هجرت آیت الله حائری به قم، رجب 1340 و نوروز 1300 شمسی است - تتمه «مَطُول» را نزد مرحوم ادیب تهرانی موسوم به آقا میرزا محمد علی و سطوح را نزد مرحوم آقای حاج سید محمد تقی خوانساری مقداری یا بیشتر نزد مرحوم آقا میرزا سید علی یثربی کاشانی تا آخر سطوح و با ایشان به درس خارج مرحوم آیت الله حائری حاج شیخ عبد الکریم می رفتیم و عمده تحصیلات خارج نزد ایشان بوده است و فلسفه را مرحوم حاج سید ابو الحسن قزوینی و ریاضیات، هیئت، حساب نزد ایشان و مرحوم آقا میرزا علی اکبر یزدی و عمده استفاده در علوم معنوی و عرفانی نزد مرحوم آقای آقا میرزا محمد علی شاه آبادی بوده است.

پس از وفات مرحوم آقای حائری با عده‌ای از رفقا بحث داشتیم تا آنکه مرحوم آقای بروجردی - رحمه الله - به قم آمدند برای ترویج ایشان به درس ایشان رفتیم و استفاده هم نمودم و از مدتها قبل از آمدن آقای بروجردی عمده اشتغال به تدریس معقول^{۱۷} و عرفان و سطوح عالیه اصول و فقه بود. پس از آمدن ایشان به تقاضای آقایان مثل مرحوم آقای مطهری به تدریس خارج فقه مشغول شدم و از علوم

13. آقای سید مرتضی پسندیده، برادر بزرگ امام خمینی.

14. شرح جلال الدین سیوطی بر الفیه ابن مالک؛ از کتب درسی حوزه‌های علمیه.

15. شرح فاضل مقداد بر بخشی از یک کتاب علامه حلی؛ از کتب درسی حوزه‌های علمیه.

16. اثر سعد الدین تفتازانی در زمینه معانی و بیان ادبیات عرب؛ از کتب درسی حوزه‌های علمیه.

17. امام خمینی سال‌ها اسفار و شرح منظومه را تدریس می کرده‌اند.

عقلیه بازماندم و این اشتغال در طول اقامت قم و مدت اقامت نجف مستدام بود، و پس از انتقال به پاریس از همه محروم و به امور دیگر اشتغال داشتم که تا کنون ادامه دارد.^{۱۸}»

این گزارش مرحوم امام خمینی از وضعیت و تحصیلات ابتدای خودشان، به خوبی زمینه‌ی شکل‌گیری مبادی معرفتی ایشان را شرح می‌دهد. اما شکل‌دهی یک نهضت اجتماعی و انقلاب کبیر بر اساس این آموخته‌ها تا حدودی غیر عادی می‌نمایاند. همین مسئله است که پرسش‌ها و کنجکاوی‌هایی را برانگیخته است. چنان‌که حسنین هیکل روزنامه‌نگار شهیر مصری در مصاحبه‌ای از امام خمینی می‌پرسد:

«یک سؤال شاید کمی شخصی دارم که مطرح کنم؛ چه شخصیت یا شخصیت‌هایی - در تاریخ اسلامی یا غیر اسلامی - غیر از رسول اکرم (ص) و امام علی (ع) شما را تحت تأثیر قرار داده است و روی شما مؤثر بوده است؟ و چه کتابهایی - بجز قرآن - در شما اثر گذاشته است؟»^{۱۹}

و امام خمینی این چنین جواب می‌دهد:

«من نمی‌توانم به این سؤال الآن جواب بدهم. احتیاج به تأمل دارد. کتابهای زیادی ما داریم؛ شاید بتوان گفت در فلسفه: ملا صدرا، از کتب اخبار: کافی، از فقه: جواهر. علوم اسلامی ما خیلی غنی هستند؛ خیلی کتب داریم. نمی‌توانم برای شما احصا کنم.»^{۲۰}

اما شاید جالب‌ترین پاسخ امام به پرسش از زمینه‌ی فکری و معرفتی‌شان پاسخی باشد که به خبرنگار مجله‌ی تایم می‌دهند. خبرنگار از امام خمینی می‌پرسد:

«شما زندگی خیلی منزوی داشتید، شما اقتصاد جدید و حقوق روابط بین‌المللی را مطالعه نکرده‌اید. تحصیل شما مربوط به علوم الهی است، شما در سیاست و گرفتن و دادن یک زندگی اجتماعی درگیر نبوده‌اید. آیا این در ذهن شما این شک را به وجود نمی‌آورد که ممکن است عواملی در این معادله باشد که شما نمی‌توانید درک کنید؟»^{۲۱}

¹⁸. صحیفه امام، ج 19، ص: 426-428.

¹⁹. صحیفه امام، ج 5، ص: 271.

²⁰. همان، ص 271.

²¹. صحیفه امام، ج 11، ص: 160.

و امام خمینی در پاسخ می فرمایند:

«ما معادله جهانی و معیارهای اجتماعی و سیاسی ای که تا به حال به واسطه آن تمام مسائل جهان سنجیده می شده است را شکسته ایم. ما خود چارچوب جدیدی ساخته ایم که در آن عدل را ملاک دفاع و ظلم را ملاک حمله گرفته ایم. از هر عادل‌ی دفاع می کنیم و بر هر ظالمی می تازیم، حال شما اسمش را هر چه می خواهید بگذارید. ما این سنگ را بنا خواهیم گذاشت. امید است کسانی پیدا شوند که ساختمان بزرگ سازمان ملل و شورای امنیت و سایر سازمانها و شوراها را بر این پایه بنا کنند، نه بر پایه نفوذ سرمایه داران و قدرتمندان که هر موقعی که خواستند هر کسی را محکوم کنند، بلافاصله محکوم نمایند. آری با ضوابط شما من هیچ نمی دانم و بهتر است که ندانم.»^{۲۲}

همچنین امام خمینی و برخی نزدیکان‌شان خاطرات و گزارش‌هایی را از طول مبارزات‌شان پیش کشیده‌اند که نشان می‌دهد امام خمینی نه فقط در دنیای مدرن «منزوی» خوانده می‌شود، در عالم سنت نیز خمینی تنها است.

از جمله‌ی این برش‌ها در زندگی امام خمینی، فضایی که خود ایشان از دوران مبارزات ترسیم کرده‌اند:

«شما باید نشان دهید که در جمود حوزه‌های علمیه آن زمان که هر حرکتی را متهم به حرکت مارکسیستی و یا حرکت انگلیسی می‌کردند، تنی چند از عالمان دین باور دست در دست مردم کوچه و بازار، مردم فقیر و زجر کشیده گذاشتند و خود را به آتش و خون زدند و از آن پیروز بیرون آمدند.

شما باید به روشنی ترسیم کنید که در سال 41، سال شروع انقلاب اسلامی و مبارزه روحانیت اصیل در مرگ آباد تحجر و مآبی چه ظلمها بر عده‌ای روحانی پاکبخته رفت، چه ناله‌های دردمندانه کردند، چه خون دلها خوردند، متهم به جاسوسی و بی‌دینی شدند ولی با توکل بر خدای بزرگ کمر همت را بستند و از تهمت و ناسزا نهراسیدند و خود را به توفان بلا زدند و در جنگ نابرابر ایمان و کفر، علم و خرافه، روشنفکری و تحجرگرایی، سرافراز-ولی غرقه به خون یاران و رفیقان خویش- پیروز شدند.»^{۲۳}

²² همان، ص 160.

²³ . صحیفه امام، ج 21، ص: 240

شهید سعیدی در ایام تبعید امام خمینی به نجف نامه‌ای به امام خمینی می‌نویسد که خود گزارشی سیاسی - اجتماعی از آن سال‌ها و شاهدی بر تنهایی امام است:

«سرورم کارت [قیام] آزمایش بود برای مردم. خداوند از میان تمامی طبقات خبیث را از طیب جدا کرد و به یکباره غربال شدند و بدون استثنا برای تو احدی از مراجع باقی نماند و از آنان معدودی از فضلا و عده‌ای دیگر هستند که آن هم به خاطر اهانت تعداعی از طلاب و مؤمنان و غیر مؤمنان جز اندکی از آنان نماندند. پس [باید گفت]: انا لله و انا الیه راجعون.^{۲۴}»

سیداحمد خمینی که سال‌ها همراه و همفکر امام خمینی بوده، تفسیر روشنی از هویت امام خمینی دست می‌دهد:

«هنر امام در چه بود؟ بعضی‌ها فکر می‌کنند که امام یک فقیه و مرجع بود. پس باید هنر امام را در فقه و اصول ایشان جستجو کرد، بعضی دیگر هم حرت ایشان را عارف یا فیلسوف می‌دانند و اعتقاد دارند که هنر امام را باید در عرفان و فلسفه امام یافت، عده‌ای دیگر شعر امام را هنر امام می‌دانند ولی آیا هنر امام اینهاست؟ یا هنر امام مبارزه‌ی آشتی‌ناپذیر بر علیه مجموعه دنیای استکبار است؟ آیا هنر امام برپایی جمهوری اسلامی است یا چیز دیگری است؟ به نظر من هنر امام به تنهایی هیچ کدام از اینها نیست. ما فقیه و فیلسوف و عارف بسیاری داشته ایم اما اینها هیچ کدام امام نبوده اند. هنر امام تنها در مبارزه با آمریکا نیست برای اینکه سیاسیون بسیاری در داخل و خارج با آمریکا جنگیدند اما آنها هم امام نیستند. من معتقدم آنچه که امام را امام کرده است و باعث اوج گیری نهضت تاریخی و اسلامی امام شد مبارزه پیگیر حضرت ایشان با متحجرین و مقدس مآبان و واپس گرایان احمق بوده است.^{۲۵}»

و این چنین است که خمینی نه تنها در جهان تجدد که در برابر تحجر نیز قرار گرفته و متمایز می‌شوند و یگانه‌ای می‌شود که هست.

²⁴ . یاران امام به روایت اسناد ساواک آیت الله سید محمدرضا سعیدی، جلد اول، چاپ اول، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، 1376، ص.م.

²⁵ . سید احمد خمینی، آئینه آفتاب، چاپ چهارم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، 1386، صص 232-233

2.4. سیاست گذاری

گرچه صاحب نظران علم خط مشی گذاری در مورد کلیات تعریف خط مشی اختلاف نظر دارند^{۲۶}، اما در میان تعاریف مختلفی که از خط مشی گذاری شده است می توان تعریف ویلیام جنکینز^{۲۷} را به عنوان یک تعریف جامع پذیرفت که خط مشی را این چنین تعریف کرده است: «مجموعه تصمیمات متعامل بازیگر یا گروهی از بازیگران سیاسی در مورد انتخاب اهداف و ابزار دستیابی به آنها در شرایط مشخص به شرط آن که این تصمیمات قانونا در چارچوب اختیارات بازیگران باشند.»^{۲۸}

2.5. فرهنگ

فرهنگ از مهم ترین مولفه ها در شکل دهی به جامعه^{۲۹} و در مقام تعریف، از دشوارترین مفاهیم است. تا آن-جا که از نظر برخی صاحب نظران «به نحوی غافلگیر کننده و حتی هراس انگیز دشوار است.»^{۳۰} همچنان که وفق نظر ریموند ویلیامز «فرهنگ یکی از دو یا سه واژه بسیار پیچیده ای است که در زبان انگلیسی وجود دارند [...] به این دلیل که این واژه باید در چندین و چند رشته ای مجزای فکری و در نظام های فکری و در نظام های فکری متعدد و متمایز برای تبیین مفاهیم مهم مورد استفاده قرار گیرد.»^{۳۱} بررسی ویلیامز به این جا ختم می شود که «تحولات گوناگون تاریخی به نحوی مبهم در سه نوع کاربرد رایج اصطلاح «فرهنگ» انعکاس یافته اند.

- «اشاره به رشد فکری، روحی، و زیبایی شناختی فرد، گروه یا جامعه.
 - در بر گرفتن تعدادی از فعالیت های ذهنی و هنری و حصولات آنها (فیلم، هنر، تئاتر).
- فرهنگ در این کاربرد کمابیش معادل با «هنرها» است....

²⁶. سیدمهدی الوانی، فتاح شریف زاده، فرایند خط مشی گذاری عمومی، ششم، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، 1387، ص 2.

²⁷. William Jenkins

²⁸. رحمت الله قلی پور، ص 97.

²⁹. ن. ک به: مریچی، شمس الله، فرهنگ و نوآوری، معرفت، شماره 126، خرداد 1378.

³⁰. فلیپ اسمیت، درآمدی بر نظریه ی فرهنگی، حسن پویان، دوم، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، 1387، ص 13.

³¹. همان، ص 13.

- برای مشخص کردن کل راه و رسم زندگی، اعمال، فعالیت‌ها، باورها، و آداب و رسوم تعدادی از مردم، یک گروه، یا یک جامعه.^{۳۲}
- در کل پنج درک اصلی از فرهنگ قابل تمییز است:

«تعاریف توصیفی تعاریف تاریخی، تعاریف هنجاری، تعاریف روان‌شناختی، تعاریف ژنتیکی.^{۳۳}»

در جامعه‌شناسی و در کل علوم اجتماعی کلاسیک، اغلب آن‌چه ویلیامز تحت عنوان درک دوم از فرهنگ معرفی کرد، رایج بوده است. تنها مورد متمایز تا حدودی کار مارکس بود که این معنا از فرهنگ را به مثابه ایدئولوژی و تابعی از روابط تولیدی جامعه معرفی می‌کرد. بعدها این نگرش در نو مارکسیسم تا حدودی تعدیل شد و فرهنگ به متن کار جامعه‌شناسی نو مارکسیستی مکتب انتقادی رفت. اما باز هم در میان نو مارکسیست‌ها معنایی از فرهنگ رواج داشت که فرهنگ را به مثابه مجموعه‌ای از هنرها فهم می‌کرد. این درک از فرهنگ تقریباً در جامعه‌شناسی ادامه داشت تا هنگامی که کار به مکتب بیرمنگام رسد. «مکتب بیرمنگام در برابر سنت نخه‌گرا استدلال می‌کرد که فرهنگ والا تنها جنبه‌ای از فرهنگ است. مطالعه‌ی فرهنگ باید شامل فرهنگ عامه پسند^{۳۴} از قبیل مجلات، روزنامه‌ها، کتاب‌ها، فیلم‌های سینمایی، تلویزیون و موسیقی مردم-پسندی باشد که در میان توده-ی مردم رواج دارد. علاوه بر این، تمامی فرهنگ در نهادها جای ندارد. فرهنگ در گسترده-ترین معنای آن به کاربرد زبان و معانی، نمادها و تفسیرهای واقعیت که جزئی از زندگی اجتماعی هستند اشاره دارد... زندگی اجتماعی سرشار از فرهنگ است. چه زبانی که به کار می‌بریم یا ایدئولوژی و ایمان دینی، یا متن و بازنمایی‌ای که به وجود می‌آوریم، در تمامی این موارد فرهنگ است که جامعه را اشباع می‌کند.^{۳۵}» در ادامه پست مدرنیسم، علم را نیز به دایره‌ی فرهنگ می‌افزاید، تا امکان تعریف «فرهنگ» بیش از پیش دشوار شود.

³². همان، ص 14

³³. همان، صص 15-17

³⁴. popular culture

³⁵. استیون سیدمن، کشاکش آرا در جامعه‌شناسی، هادی جلیلی، چاپ چهارم، تهران، نشر نی، 1391، ص 181.

در این میان می توان بر اساس حکمت صدرایی نیز درک متمایزی از فرهنگ دست داد. در این بستر معرفتی فرهنگ عبارت است از:

«فرهنگ، در حقیقت صورت تنزل یافته معنا به عرصه فهم عمومی و رفتارهای مشترک و کنش های اجتماعی است... معانی در این مقام از زاویه ذهن و گوشه رفتار فرد، خارج شده و به متن زندگی و رفتار اجتماعی وارد می شوند و باورها، عادت ها، نهادها و کنش های اجتماعی را شکل می دهند... صورتی از آگاهی (اعم از عقلی، وهمی یا خیالی) که به وساطت برخی انسان ها از آسمان وجودی خود نازل شده و به عرصه آگاهی مشترک اجتماعی آنان راه یافته و اراده و رفتار عمومی آنان را تحت تسخیر و تصرف خود در آورده است.»³⁶

این معنا که به نوعی همه معانی پیش گفته ی فرهنگ در علوم اجتماعی را شامل می شود، این تمایز جدی را با آن تعاریف دارد که به نوعی درک متعالی از فرهنگ است که بر اساس جهان بینی توحیدی سامان یافته و درکی جامع و دو ساحتی از انسان را موضوع کار خود قرار می دهد. اندیشه ی امام خمینی که فلسفه ی صدرایی یک از سرچشمه های موثر آن است³⁷، بر اساس این درک از جامعه و فرهنگ بهتر قابل تشریح است. نگاره 2-1 چارچوب های تعریف فرهنگ را نشان می دهد.

چارچوبه ی فهم فرهنگ	اندیشه ی ارائه دهنده
فرهنگ به مثابه مجموعه هنرها	درک کلاسیک از فرهنگ
فرهنگ عامه پسند	درک مکتب بیرمنگام از فرهنگ
فرهنگ به مثابه ایدئولوژی	درک مارکسیسم از فرهنگ
علم به مثابه فرهنگ؛ فرهنگ به مثابه زبان	درک پست مدرن از فرهنگ
فرهنگ به مابه جنبه ی اجتماعی شده ی معنا	درک صدرایی از فرهنگ

³⁶. حمید پارسانیا، جهان های اجتماعی، چاپ اول، قم، فردا، 1391، صص 123-126.

³⁷. به عنوان نمونه ن. ک. به: صحیفه امام، ج 5، ص: 271 که امام خمینی به صراحت به تأثیرپذیری از ملاصدرا اشاره می کنند.

نگاره 1-2: چارچوبه‌های فهم فرهنگ

2.6. سیاست‌گذاری فرهنگی

برای تعریف سیاست‌گذاری فرهنگی می‌توان به تعریف سیاست فرهنگی اشاره کرد. سیاست فرهنگی، فرایند سیاست‌گذاری فرهنگی را از منظر محصول آن شناسایی می‌کند:

«سیاست فرهنگی مجموعه‌ای از هدف‌های آرمانی، عملی و ابزاری است که گروهی آن را

دنبال می‌کنند و قدرتی آن را به کار می‌برد.»³⁸

ضمن این که فرایند سیاست‌گذاری فرهنگی را در تعریفی جامع می‌توان چنین تعریف کرد:

«سیاست‌گذاری نوعی توافق رسمی و اتفاق نظر مسئولان و متصدیان امور در تشخیص،

تعیین و تدوین مهم‌ترین اصول و اولویت‌های ضروری در فعالیت‌های فرهنگی و به عبارت

دیگر راهکار و دستورالعمل برای تعیین اولویت برنامه‌های فرهنگی برای مدیران مدیران

فرهنگی خواهد بود.»³⁹

³⁸. آگوستین ژیرار، توسعه‌ی فرهنگی، تجارب و سیاست‌ها به نقل از: بررسی آسیب‌شناسانه‌ی سیاست‌ها و سیاست‌گذاری‌های فرهنگی ایران بعد از انقلاب اسلامی نامه‌ی پژوهش فرهنگی ش 4؛

³⁹. بابک نگهدار، سیاست‌های فرهنگی کشورهای جهان، ج 1 به نقل از سیاست‌گذاری امور فرهنگی از دیدگاه امام خمینی (ره) نامه‌ی پژوهش فرهنگی ش 12

نگاره: 1-3: مفاهیم اصلی تحقیق